

Piotr Duchliński
Andrzej Kobyliński
Ryszard Moń
Ewa Podrez

ETYKA A PROBLEM NIHILIZMU

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2019

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2019

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie oraz przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Recenzeci

Prof. dr hab. Krzysztof Stachewicz

Ks. prof. dr hab. Władysław Zuziak

Redaktor prowadzący

Roman Małecki

Projekt okładki i stron tytułowych
PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Typografia i łamanie

Piotr Druciarek

ISBN 978-83-7614-430-6

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Gdzie się Bóg podział? – zawołał. – Powiem wam! Zabiliśmy go – wy i ja! Wszyscy jesteście jego zabójcami! Lecz jakżeż to uczyniliśmy? Jakżeż zdołaliśmy wypić morze? Kto dał nam gąbkę, by zetrzeć cały widnokrąg? Cóż uczyniliśmy, odpętuując ziemię od jej słońca? Dokąd zdąża teraz? Dokąd my zdążamy? Precz od wszystkich słońc?

Fryderyk Nietzsche

Nihilizm to pewien ruch dziejowy, nie zaś jakiś wyznawany przez kogoś pogląd bądź teoria. Nihilizm porusza dzieje w obrębie losu narodów Zachodu. Nihilizm zatem to nie tylko pewne zjawisko dziejowe pośród wielu innych, nie tylko określony nurt duchowy, który w obrębie zachodnich dziejów pojawia się obok innych – obok chrześcijaństwa, humanizmu czy oświecenia. Pomyślany w swej istocie nihilizm jest raczej podstawowym ruchem dziejów Zachodu.

Martin Heidegger

Spis treści

Wstęp	11
Rozdział I	
Nihilistyczny obraz świata	39
1. Aktualność zjawiska nihilizmu	41
2. Nihilistyczny obraz świata współczesnego	45
3. Metafory kształtujące transcendentálny horyzont dzisiejszego nihilizmu	58
4. Nihilizm a kryzys etyki klasycznej	71
5. O możliwości etyki w cieniu nihilizmu	81
6. Podsumowanie	95
ROZDZIAŁ II	
Filozoficzne źródła współczesnego nihilizmu	99
1. Zobojętnienie religijne źródłem nihilizmu	102
2. Chrześcijańskie korzenie nihilizmu	106
3. Propozycje przewycięzania nihilizmu w etyce	128
4. Podsumowanie	136

ROZDZIAŁ III	
Etyka w kontekście nihilizmu egzystencjalnego	143
1. Charakterystyka nihilizmu egzystencjalnego	152
2. Związek człowieka z wartościami	167
3. Rozpad świadomości egzystencjalnej	183
4. Podsumowanie	190
ROZDZIAŁ IV	
Od akceptacji do przewycięzenia nihilizmu	193
1. Nihilizm jako filozoficzne przeznaczenie	195
2. Myśl słaba podstawą etyki miłosierdzia	203
3. Wyjście z kręgu nihilizmu	208
4. Podsumowanie	225
Zakończenie	229
Bibliografia	237
Noty o autorach	247
Indeks osób	251
Indeks rzeczowy	255

Table of Contents

Introduction	25
CHAPTER I	
A Nihilistic View of the World	39
1. The Topicality of the Phenomenon of Nihilism	41
2. The Nihilistic View of the Contemporary World	45
3. Metaphors Shaping the Transcendental Horizon of Today's Nihilism	58
4. Nihilism and the Crisis of Classical Ethics	71
5. On the Possibility of Ethics in the Shadow of Nihilism	81
6. Summary	95
CHAPTER II	
Philosophical Sources of Contemporary Nihilism	99
1. Religious Indifference as a Source of Nihilism	102
2. The Christian Roots of Nihilism	106
3. Proposals to Overcome Nihilism in Ethics	128
4. Summary	136

CHAPTER III	
Ethics in the Context of Existential Nihilism	143
1. Characteristics of Existential Nihilism	152
2. The Relationship Between Man and Values	167
3. The Breakdown of Existential Awareness	183
4. Summary	190
CHAPTER IV	
From Acceptance to Overcoming Nihilism	193
1. Nihilism as a Philosophical Destiny	195
2. Weak Thought as a Foundation for the Ethics of Mercy	203
3. A Way Out of Nihilism	208
4. Summary	225
Conclusions	229
Bibliography	237
Notes on Authors	247
Index of Names	251
Index of Subjects	255

Wstęp

W styczniu 2019 roku ukazała się we Francji książka pt. *Sérotinina*, której autorem jest znany francuski pisarz, poeta i esejista Michel Houellebecq¹. Głównym bohaterem tej powieści jest 46-letni Florent-Claude Labrouste, inżynier agronom – człowiek głęboko samotny, zdradzony, oszukany, pozbawiony nadziei, nieszczęśliwy. Na tragizm i beznadziejność jego życia osobistego nakłada się wielki ból spowodowany kryzysem społecznym i głębokimi napięciami gospodarczo-politycznymi, występującymi w świecie zachodnim oraz we współczesnym społeczeństwie francuskim.

W jaki sposób Florent-Claude radzi sobie z trudnym, bolesnym i bezsensownym losem? Udaje mu się funkcjonować w codziennym życiu tylko i wyłącznie dzięki regularnemu zażywaniu tabletki o nazwie Captorix. Czym jest ten preparat medyczny? To lek, który zwiększa wydzielanie serotoniny, wytwarzanej przez ludzki organizm substancji, zwanej hormonem szczęścia, która budzi w psychice człowieka pozytywne podejście do życia i wzmacnia poczucie własnej wartości. Captorix należy

1 Por. M. Houellebecq, *Sérotinine*, Paris 2019.

do grupy antydepresantów nowej generacji. Badania kliniczne wykazały jego nadzwyczajną skuteczność. Niestety, może mieć także poważne skutki uboczne. Lekarze zwracają uwagę na to, że może powodować nudności, spadek libido, impotencję i inne negatywne dla zdrowia konsekwencje.

Wielu recenzentów książki *Serotonina* zgodnie podkreśla, że jest to najbardziej rozpaczliwa i mroczna powieść w dorobku Houellebecqa. Niektórzy twierdzą, że jest to piękne dzieło o nieskończonym smutku. Francuski pisarz opisuje pewien świat, który odchodzi do przeszłości. Główny bohater powieści cierpi przede wszystkim z powodu braku sensu, szczęścia i miłości. Dlaczego doświadczenie tych wartości stało się niemożliwe? Ponieważ pod wpływem globalizacji i dominującego w świecie zachodnim kapitalistycznego stylu życia doszło do rozpadu tradycyjnych struktur społecznych.

Najnowsza powieść Houellebecqa jest przepełniona smutkiem i goryczą, choć nie brak w niej fragmentów, które mogą budzić w czytelniku uczucie radości. Francuski pisarz nie pozostawia złudzeń: nasza zachodnia cywilizacja chyli się ku upadkowi, społeczeństwa europejskie rozpadają się na naszych oczach. Literacką metaforą tego rozpadu jest sytuacja francuskich rolników, którzy wobec kolejnych niekorzystnych dla nich decyzji politycznych i ekonomicznych instytucji Unii Europejskiej podejmują protest kończący się samobójstwem jedynego przyjaciela bohatera powieści.

Warto w tym miejscu podkreślić, że w niektórych recenzjach książki Houellebecqa pojawia się słowo „nihilizm”. Niektórzy dziennikarze i badacze literatury zwracają uwagę na nihilistyczny charakter egzystencji głównego bohatera tej powieści. Nihilizm w sensie bardzo szerokim oznacza głęboki kryzys aksjologiczny i rozpad tradycyjnego fundamentu moralności i kultury. W tym kontekście można stwierdzić, że powieść *Serotonina* prezentuje

skrajnie nihilistyczną wizję świata, w którym doszło do rozbicia obowiązującej przez stulecia hierarchii wartości². Główny bohater książki zмага się z negatywnymi konsekwencjami egzystencji nacechowanej nihilizmem, który sprawia, że dochodzi do osłabienia lub rozbicia ukształtowanych na przestrzeni dziejów tradycyjnych modeli życia indywidualnego i społecznego.

Słowo „nihilizm” pojawia się także w tytule książki z 2018 roku włoskiego filozofa i socjologa Umberta Galimbertiego *Słowo do młodych. Dialog z pokoleniem nihilizmu aktywnego*³. Galimberti jest obecnie w kraju nad Tybrem jednym z najbardziej znanych współczesnych intelektualistów, który bardzo często zabiera głos w debacie publicznej. W jego dziełach można znaleźć bardzo wiele ciekawych analiz, między innymi myśli Fryderyka Nietzschego i Martina Heideggera. Galimberti wykorzystuje kategorie filozoficzne do głębszej analizy różnego rodzaju zjawisk życia moralnego, społecznego, kulturalnego czy politycznego. Jednym z wielu analizowanych przez niego obszarów badawczych są metamorfozy współczesnego pokolenia ludzi młodych w społeczeństwie włoskim⁴.

Galimberti twierdzi, że nihilizm stanowi dzisiaj najważniejsze wyzwanie pedagogiczne w świecie zachodnim, który został zdominowany przez fenomen techniki i nowoczesnych technologii. Dominacja paradygmatu naukowo-technicznego sprawia, że zostają zakwestionowane tradycyjne wartości. Główną ofiarą tych

2 Por. R. Cammilleri, *Pornografia e nichilismo sgonfiano il fenomeno Houellebecq*, „La Nuova Bussola Quotidiana” 30.01.2019, <http://www.lanuovabq.it/it/pornografia-e-nichilismo-sgonfiano-il-fenomeno-houellebecq> (dostęp: 15.04.2019).

3 Por. U. Galimberti, *La parola ai giovani. Dialogo con la generazione del nichilismo attivo*, Milano 2018.

4 Por. U. Galimberti, *L'ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*, Milano 2008.

radykalnych zmian są przede wszystkim ludzie młodzi, którzy coraz częściej nie tyle przeżywają życie w sposób podmiotowy, ile obserwują je z pewnej perspektywy, bez żadnej pewności i motywacji. Współczesna rewolucja technologiczna przenosi ludzi młodych coraz bardziej w świat wirtualny, który dla wielu osób jest bardziej realny niż konkretna, otaczająca nas rzeczywistość.

Jednym z takich negatywnych nastrojów obecnych wśród ludzi młodych jest apatia, która może mieć wiele przyczyn. Jedną z nich jest świadoma rezygnacja z uczuć i życia emocjonalnego, które może być postrzegane jako przeszkoda w realizacji zamierzonych celów dotyczących wykształcenia, sukcesów sportowych czy kariery zawodowej. Galimberti zauważa, że dzieci i młodzież doświadczeni apatią stają się niebezpieczni dla siebie i otoczenia, ponieważ tracą fundamentalny zmysł moralny – nie potrafią odróżnić dobra od zła. Włoski filozof zauważa jednak pozytywne zmiany zachodzące w społeczeństwie włoskim na przestrzeni ostatnich kilku lat. Jego zdaniem, można mówić dzisiaj o przejściu pewnej części ludzi młodych od poczucia rezygnacji, typowej dla nihilizmu biernego, dominującego jeszcze kilkanaście lat temu, do twórczej postawy kreowania własnej przyszłości na fundamencie nihilizmu aktywnego. Pokonanie nihilistycznej apatii i rezygnacji wiąże się z potrzebą wykorzystania przez rodziców i nauczycieli adekwatnych metod wychowawczych, promujących zaangażowanie we własne życie oraz ukazujących humanistyczne oblicze współczesnej nauki i techniki.

Kategoria nihilizmu pojawia się dzisiaj nie tylko w analizach filozoficznych, literackich, socjologicznych czy pedagogicznych, ale jest niekiedy stosowana także w obszarze diagnoz dotyczących religii. W kwietniu 2018 roku na łamach amerykańskiego magazynu opiniotwórczego „First Things” ukazał się artykuł pt. *Komu wolno przyjmować komunię?* Autorem tego tekstu jest znany niemiecki intelektualista katolicki kardynał Gerhard Ludwig

Müller. W latach 2012–2017 pełnił on funkcję prefekta watykańskiej Kongregacji Nauki Wiary. Niemiecki kardynał użył w swoim artykule wyrażenia „nihilizm eklezjologiczny” (*ecclesiological nihilism*)⁵. Jak rozumieć ten rodzaj nihilizmu odnoszącego się do spraw religijnych i kościelnych? Kardynał Müller twierdzi, że nihilizm eklezjologiczny może być konsekwencją fałszywie rozumianego ekumenizmu, który nie dąży do rzeczywistego przewyciężenia różnic doktrynalnych, ale ogranicza się tylko i wyłącznie do szukania kompromisów na poziomie czysto werbalnym.

Wydaje się, że były prefekt Kongregacji Nauki Wiary nawiązuje w swojej wypowiedzi do poglądów teologicznych wybitnego szwajcarskiego intelektualisty protestanckiego Karla Bartha, który twierdził, że nihilizm eklezjologiczny oznacza postrzeganie Kościoła i chrześcijaństwa bez związku z transcendencją, ograniczając interpretację prawd wiary i moralności tylko i wyłącznie do wymiaru czysto horyzontalnego, pozbawiającego religię chrześcijańską trwałego fundamentu metafizycznego i zamykającego ją w jednowymiarowej przestrzeni *hic et nunc*.

Gerhard Müller mówi o zagrożeniu nihilizmem eklezjologicznym w kontekście rewolucyjnych zmian doktrynalnych wprowadzanych ostatnio w Kościele katolickim w Niemczech, gdy chodzi o tzw. interkomunię, czyli możliwość przyjmowania komunii świętej w świątyniach katolickich przez tych protestantów, którzy

5 „Ecumenism must aim at overcoming doctrinal differences in the substance of the matter itself. It cannot limit itself to finding formulas of verbal compromise, which are ultimately unsustainable. By laying the blame for the division of Western Christianity on academic theology, one only promotes indifference in matters of faith. The consequence would then be an ecclesiological nihilism that opens an abyss that would ultimately swallow up the Church”. G.L. Müller, *Who May Receive Communion?*, „First Things” 20.04.2018, <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2018/04/who-may-receive-communion> (dostęp: 15.04.2019).

żyją w związkach małżeńskich z katolikami. Debata prowadzona w kraju nad Renem ma ogromne znaczenie dla katolików na całym świecie, ponieważ dotyczy fundamentów religii katolickiej. W Niemczech na temat interkomunii wypowiadają się publicznie filozofowie, intelektualiści, politycy, duchowni, dziennikarze. To także poważny problem społeczny, ponieważ w Niemczech aż 40% małżeństw zawartych w dwóch głównych Kościołach tego kraju, w Kościele katolickim (*Katholische Kirche*) oraz w Kościele ewangelickim (*Evangelische Kirche*), to małżeństwa mieszane.

Warto w tym miejscu podkreślić, że w takich krajach jak Niemcy, Austria czy Szwajcaria interkomunia między katolikami i protestantami jest praktykowana w niektórych środowiskach od kilkudziesięciu lat. Obecnie katolicki episkopat Niemiec postanowił uregulować tę kwestię w sposób formalny. Główny problem to zmiana świadomości religijnej katolików niemieckich i nowe rozumienie wielu prawd wiary i moralności. Proces rewolucyjnych zmian wśród katolików w kraju nad Renem rozpoczął się zasadniczo po Soborze Watykańskim II. Obecna zgoda na interkomunię stanowi konsekwencję głębokiej rewolucji filozoficznej i teologicznej, jaka dokonała się w Kościele katolickim na przestrzeni ostatnich 50 lat w wielu regionach świata. Zdaniem byłego prefekta watykańskiej Kongregacji Nauki Wiary, wprowadzenie interkomunii bez rozwiązania fundamentalnych wątpliwości doktrynalnych prowadzi do głębokiego nihilizmu eklezjologicznego, który w tym przypadku oznacza zakwestionowanie tradycyjnego fundamentu prawd wiary i moralności oraz arbitralne decyzje doktrynalne podejmowane w optyce czysto horyzontalnej.

Michel Houellebecq, Umberto Galimberti i Gerhard Müller używają wyrażenia „nihilizm” w różnych kontekstach i znaczeniach. Wspólnym elementem zastosowania tej kategorii filozoficznej jest przekonanie dotyczące utraty trwałego fundamentu

moralności i kultury, kryzysu aksjologicznego, pustki duchowej itp. Jak zatem określić istotę nihilizmu? W jaki sposób wpływa on dzisiaj na moralność i religię? Do czego prowadzi na poziomie życia indywidualnego i społecznego? Jakie modele etyczne można wypracować w konfrontacji z nihilizmem? W jaki sposób myślenie etyczne pomaga przetrwać współczesną kondycję nihilistyczną w świecie zachodnim?

Dla wielu intelektualistów nihilizm jest przede wszystkim filozofią nicości. Według zwolenników tej teorii, poszukiwanie stanowi cel sam w sobie, nie istnieje bowiem nadzieja ani możliwość osiągnięcia celu, jakim jest prawda. W nihilistycznej wizji świata nasze życie stanowi jedynie sposobność do poszukiwania doznań i doświadczeń, wśród których na pierwszy plan wysuwa się to, co przemijające. Nihilistyczna postawa życiowa jest źródłem rozpowszechnionego dziś poglądu, że nie należy podejmować żadnych trwałych zobowiązań, ponieważ wszystko jest „nieznośnie lekkie”, zmienne, kruche, płynne, ulotne i tymczasowe.

Kategoria nihilizmu zdomowała się w życiu intelektualnym świata zachodniego na przełomie XVIII i XIX wieku. Nihilizm to szeroko rozumiane zjawisko kulturowe, w którym idea nicości odgrywa szczególną rolę. Z tego powodu można utożsamić je z pewnym zespołem myśli, przekonań i zachowań, zdominowanych przez pojęcie nicości. Słowo „nihilizm” posiada oczywiście bardzo wiele desygnatów. Nic więc dziwnego, że czasami nihilizm bywa utożsamiany ze sceptycyzmem lub ateizmem, co nie jest słuszne. Bo chociaż niekiedy ich zakresy semantyczne zachodzą na siebie, to jednak się nie pokrywają.

Wielu intelektualistów opisujących kondycję człowieka współczesnego wskazuje na negatywne konsekwencje, jakie niesie za sobą nihilistyczne przewartościowanie wartości i zakwestionowanie wszelkich fundamentów. Włoski filozof Giovanni Reale wymienia dziesięć tego rodzaju fenomenów, które odpowiadają

paralelnym wartościom utraconym: scjentyzm i sprowadzenie rozumu ludzkiego do wymiaru technologicznego; rezygnacja z ideału prawdy; wywyższenie działania dla działania i zapomnienie o ideale kontemplacji; uznanie dobrobytu materialnego za źródło szczęścia; rozprzestrzenianie się przemocy; zagubienie zmysłu piękna; zredukowanie prawdziwej miłości do elementu fizycznego; zredukowanie człowieka wyłącznie do wymiaru horyzontalnego i gloryfikacja indywidualizmu; zagubienie sensu wszechświata i jego końca; materializm we wszystkich swoich postaciach jako efekt zapomnienia o byciu⁶.

Postawa nihilistyczna oznacza, że człowiek coraz bardziej traci zdolność widzenia i realizowania tego, co absolutne, dobre, istotne, pełne sensu. Do takich kategorii należy także prawda. Nihilizm nowożytny zredukował pojęcie prawdy do czystej dokładności naukowej. Z powodu takiej redukcji prawda nie określa już w sposób istotny życia ludzi: ani tego, kim jest osoba, ani jej zachowania i postaw życiowych. W konsekwencji znikają wielkie myśli i uczucia, które uzasadniają egzystencję, a na ich miejsce wkracza zasada względności wszystkiego, co istnieje. Zanika doświadczenie dramatyczności i tragiczności istnienia, które zostaje zastąpione kategorią zwykłych nieszczęść czy niepowodzeń. Pytanie „dlaczego?” w wymiarze ostatecznym nie uzyskuje żadnej odpowiedzi. W tym właśnie tkwi istota nihilizmu.

U swych początków nihilizm oznaczał, opisany bardzo przekonująco w powieściach Iwana Turgieniewa i Fiodora Dostojewskiego, nurt myśli ateistycznej i rewolucyjnej oraz sam rdzeń myśli Fryderyka Nietzschego – zapowiedź nieuchronnego przewartościowania wartości i rozpadu fundamentu moralności i kultury. Oddziaływanie nihilizmu można porównać

6 Por. G. Reale, *Saggezza antica. Terapia per i mali dell'uomo d'oggi*, Milano 1995, s. 27.

do konsekwencji rewolucji kopernikańskiej i heliocentrycznej wizji świata. Przewrót kopernikański i pojawienie się fenomenu nihilizmu są podobne pod tym względem, że negują centralną pozycję człowieka w świecie oraz podważają dotychczasowy, tradycyjny porządek istnienia. Największym prorokiem nihilizmu jest niewątpliwie Nietzsche – trafnie nazywający siebie „pierwszym doskonałym nihilistą Europy”.

Według autora *Tako rzecze Zaratustra*, nihilizm oznacza taką sytuację, w której najwyższe wartości tracą swoje znaczenie, brakuje w niej celu oraz odpowiedzi na pytanie: dlaczego? Za sprawą Nietzschego pojęcie nihilizmu zyskuje bardziej złożoną charakterystykę historyczno-filozoficzną, gdyż nie oznacza już ono tylko postawy etyczno-politycznej czy religijnej – ujęcie typowe dla powieści Turgieniewa i Dostojewskiego – ale staje się kompleksową zasadą opisu i interpretacji naszej cywilizacji w sensie kulturowym i filozoficznym.

W naszej monografii *Etyka a problem nihilizmu*, będącej wspólnym dziełem czterech autorów, zostały wykorzystane różne metody badawcze o charakterze analitycznym i hermeneutycznym, które umożliwiły wypracowanie nowych rozwiązań wzajemnie się uzupełniających. Dzięki zastosowaniu tych metod stało się możliwe analizowanie, konfrontowanie, objaśnianie pojęć i koncepcji filozoficznych, co otworzyło drogę do próby znalezienia odpowiedzi na pytanie o to, jaka powinna być dzisiaj adekwatna interpretacja fenomenu nihilizmu w kontekście etycznym. Oczywiście autorom nie chodzi o definitywne rozwiązanie podejmowanych problemów, ale raczej o ukazanie nowych wyzwań, jakie stoją przed różnymi nurtami filozoficznymi we współczesnym świecie.

Głównym celem książki, składającej się z czterech rozdziałów, jest ukazanie różnego rodzaju interpretacji fenomenowi nihilizmu i podkreślenie ich wpływu na rozstrzygnięcia o charakterze

etycznym. Autorzy nawiązują w swoich rozważaniach tak do tradycji badawczej filozofii klasycznej, jak i do innych modeli interpretacyjnych obecnych w myśli współczesnej. Całość przeprowadzonych analiz bierze także pod uwagę dzisiejsze przemiany kulturowe i społeczne, które odcisnęły swoje nieodwracalne piętno na rozumieniu podstawowych kategorii myśli chrześcijańskiej.

W pierwszym rozdziale poddaliśmy analizie najważniejsze elementy nihilistycznego obrazu świata. Jakie idee i metafory kształtują taką wizję rzeczywistości? Co decyduje o specyfice nihilistycznego obrazu świata? Jaki wpływ ma taki obraz rzeczywistości na etykę, zwłaszcza na etykę normatywną, której zadaniem jest poszukiwanie empirycznych i racjonalnych podstaw oceny moralnej naszych zachowań? Pojęcie „obrazu świata” odgrywa ważną rolę we współczesnym dyskursie filozoficznym. Jego obecność ujawnia się przede wszystkim w języku, który używany jest przez przedstawicieli różnych nurtów filozoficznych.

Rozdział drugi został poświęcony analizie filozoficznych źródeł współczesnego nihilizmu. Zastanawiając się nad najgłębszymi przyczynami nihilistycznej wizji świata, warto odnotować, że na ogół uważa się, iż nihilizm jest zespołem poglądów filozoficznych bądź kulturowych, odrzucających istnienie jakichkolwiek trwałych fundamentów, negujących celowość, tłumaczących wszystko zwykłą przypadkowością, dokonujących redukcji podmiotu, sprowadzających go do zespołu funkcjonalności, a także postulujących rozerwanie związku wartości z bytem. Zwolennicy nihilizmu twierdzą, że żaden sąd na temat wartości nie może być prawdziwy. Wartości wypływają jedynie z głębin ludzkiej wolności. Przy takim rozumieniu wartości nabierają charakteru subiektywnego – są wybierane na zasadzie osobistych preferencji.

W trzecim rozdziale analizujemy związki zachodzące między etyką a nihilizmem egzystencjalnym. Pojęcie nihilizmu pojawia

się w utworach wielu egzystencjalistów. Razem z dwoma innymi pojęciami, takimi jak absurd i tragizm ludzkiej egzystencji, nihilizm ma swoje odniesienia do przygodności, kruchości życia ludzkiego i braku jego transcendentnego sensu oraz do ontycznej samotności człowieka wrzuconego w świat. Dla egzystencjalistów nihilizm staje się więc myśleniem idei negacji, ale jest też myśleniem doświadczenia negacji. Dzięki literaturze termin nihilizm wszedł do słownika języka potocznego, nadając mu rozmaite znaczenia, głównie oparte na emocjonalnym czy światopoglądowym stosunku do danego zjawiska. Tak pojęty nihilizm odnosi się do wartości, postaw życiowych i ludzkich wyborów, do kryzysów, upadków, rozkładu czy też do buntu, radykalnego protestu, rewolucji.

W rozdziale czwartym rozważamy problemy związane z akceptacją lub próbami przezwyciężenia nihilizmu. Jednym z myślicieli dążących do wyjścia z kręgu nihilizmu był niemiecki filozof Romano Guardini. Twierdził on, że jego wizja nihilizmu pozostaje w ścisłym związku z analizą tego fenomenu wypracowaną przez Martina Heideggera. Guardini odrzucał tezę, że nihilizm stanowi nieuchronne przeznaczenie świata zachodniego. Dlatego dążył w swoich dziełach do jego przezwyciężenia. Wizja Guardiniego różni się jednak zasadniczo od perspektywy Heideggera. Dla Guardiniego nihilizm nie jest zapomnieniem o byciu i losie Zachodu, ale rezultatem żądania radykalnej autonomii przez człowieka nowożytnego. W epoce nowożytnej osoba ludzka zostaje oddzielona od Boga, który jest jej fundamentem ontologicznym. Człowiek zachodni uczynił fundamentem siebie samego. W konsekwencji pojawia się wewnętrzna dezintegracja. Właśnie ta dezintegracja egzystencjalna pokazuje to, czym w swej najgłębszej istocie jest fenomen nihilizmu.

Nasza monografia stanowi zwieńczenie kolejnego etapu wieloletniej współpracy naukowej między Wydziałem Filozoficznym

Akademii Ignatianum w Krakowie i Instytutem Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Owoce projektów badawczych, realizowanych przez przedstawicieli tych ośrodków akademickich, jest między innymi publikacja trzech opracowań poświęconych problematyce filozoficznej⁷.

Ważnym wspólnym przedsięwzięciem jest także inicjatywa ustanowienia Centrum Etyki Chrześcijańskiej im. Tadeusza Ślipki SJ, którego działalność została oficjalnie zainaugurowana 13 maja 2016 roku. Centrum stanowi jednostkę organizacyjną Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie. Jego głównym celem jest prowadzenie działalności badawczej i naukowej, pozyskiwanie grantów oraz przygotowywanie projektów badawczych. Centrum prowadzi działalność naukową w duchu swego Patrona, łącząc wiedzę filozoficzną z humanistyczną wizją świata i człowieka, ciekawością poznawczą, postawą dialogu z tradycją i współczesnością.

Jednym z ważnych zadań stojących przed Centrum jest prowadzenie badań naukowych nad myślą etyczną Tadeusza Ślipki (1918–2015) oraz jej propagowanie w dyskusji ze współczesnymi modelami etyki. Inne zadania badawcze to analiza aktualnych modeli etyki chrześcijańskiej, dialog ze współczesnymi niechrześcijańskimi koncepcjami etyki, rozwój chrześcijańskiej myśli etycznej w kontekście dynamicznie zmieniających się wyzwań i problemów współczesności, promowanie idei etyki chrześcijańskiej w różnych sferach życia publicznego, integracja środowiska polskich etyków chrześcijańskich oraz współpraca z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami zajmującymi się chrześcijańską myślą etyczną.

7 Por. P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *O normatywności w etyce*, Kraków 2015; P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *Inspiracje chrześcijańskie w etyce*, Kraków 2016; P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *Etyka a fenomen życia*, Kraków 2017.

W epoce globalizacji i wielokulturowości bardzo potrzebny jest filozoficzny namysł nad fenomenem nihilizmu i jego konsekwencjami obecnymi na wielu poziomach życia indywidualnego i społecznego. Refleksja o charakterze racjonalnym staje się dzisiaj bardzo często jedyną możliwą płaszczyzną spotkania się ludzi o różnych przekonaniach światopoglądowych. W tym kontekście wielkie znaczenie mają inspiracje chrześcijańskie w etyce oraz różnego rodzaju modele etyki chrześcijańskiej, rozumianej jako filozoficzna analiza czynów ludzkich, prowadzona w ramach chrześcijańskiej wizji świata i człowieka.

Chrześcijańska wizja godności osoby ludzkiej, sumienia, cnót czy prawa naturalnego może dzisiaj się stać przestrzenią owocnego dialogu ze współczesnymi modelami etyk postmetafizycznych, zdominowanych przez paradygmat nihilistyczny, który w coraz większym stopniu określa życie ludzi w zsekularyzowanych społeczeństwach kultury zachodniej. Podstawowe chrześcijańskie pojęcia etyczne mogą również być pomocne we wspólnym namyśle nad sposobami rozwiązywania współczesnych problemów bioetycznych, także we współpracy z tymi badaczami, którzy w różnych krajach odwołują się do religijnych wizji moralności wyrastających z islamu, buddyzmu czy hinduizmu.

Włoski filozof Franco Volpi twierdzi, że w nihilizmie jest swego rodzaju akt odwagi. Może się z niego narodzić etyka, którą od kilku lat nazywa się w niektórych środowiskach intelektualnych „etyką wędrowca”. Filozoficzny nomadyzm jest przejawem rozczarowania ludzi mocnych, którzy mają odwagę odrzucić świat iluzji. To zdolność duszy do porzucenia perspektywy eschatologicznej, aby zamieszkiwać świat nieskażony w swojej niewinności żadną antycypacją sensu. Volpi podkreśla, że bez mety oraz punktów dojścia i wyjścia filozoficzny wędrowiec ze swoją etyką może być punktem odniesienia dla ludzkości w epoce, która nadchodzi.

Nasza monografia stanowi zaproszenie do inspirującego dialogu między wielowiekową tradycją myśli chrześcijańskiej a różnymi modelami etyki współczesnej, zdominowanymi bardzo często przez paradygmat nihilistyczny. Jest także zachętą do szukania adekwatnych interpretacji fenomenu nihilizmu, na miarę wyzwań związanych z gwałtownym rozwojem nauki i techniki oraz ze współczesną rewolucją biotechnologiczną, która już dzisiaj rodzi poważne ryzyko zmiany naszej ludzkiej natury.

Introduction

In January 2019, a book by the well-known French writer, poet and essayist Michel Houellebecq, entitled *Serotonin*,¹ was published in France. The novel's main protagonist is a 46-year old Florent-Claude Labrouste, an agronomist engineer – a man who is profoundly lonely, betrayed, cheated, miserable. The tragedy and hopelessness of his personal life is compounded by the great suffering caused by the social crisis and the deep-running economic and political tensions existing in the contemporary French society.

How does Florent-Claude deal with the hardships, pain and helplessness in his life? He manages to function in everyday life only thanks to a daily dose of Captorix, a drug which increases the level of serotonin – a substance produced by the human body, called the happiness hormone, which induces in man a more positive attitude to life and enhances his self-esteem. Captorix is a new generation anti-depressant whose exceptional efficiency has been demonstrated in clinical trials. It may, however, have serious side effects as well, including nausea, a decrease in libido, impotence, and other negative consequences for the health.

1 Cf. M. Houellebecq, *Sérotonine*, Paris 2019.

Many reviewers agree that *Serotonin* is Houellebecq's most desperate and gloomy book. Some say it is a beautiful work about endless sorrow. The French writer describes a world which is becoming a thing of the past. The novel's protagonist suffers mostly because he lacks meaning, happiness, and love. Why has the experience of these values become impossible? Because of the breakdown of traditional social structures caused by globalization and the capitalist lifestyle prevailing in the Western world.

Houellebecq's novel is full of sorrow and bitterness, even though there are passages which may appear joyful to the reader. The French writer leaves us disillusioned: our Western civilization is going into decline; European societies are decaying before our very eyes. The literary metaphor for this decline is the situation of French farmers, who stage a protest against unfavourable political and economic decisions taken by EU institutions, ending with the death of the main protagonist's only friend who commits suicide.

It is worth noting that several reviewers of Houellebecq's book use the word "nihilism," and some journalists and literary scholars point to the nihilist nature of the protagonist's existence. Nihilism in the broadest sense means a profound axiological crisis and a breakdown of the traditional foundations of morality and culture. In this context, *Serotonin* presents an extremely nihilist view of the world, in which the hierarchy of values which had held strong for centuries has now collapsed.² The book's protagonist struggles with the negative consequences of a nihilist existence, which leads to a breakdown of traditional models of individual and social life.

2 Cf. R. Cammilleri, "Pornografia e nichilismo sgonfiano il fenomeno Houellebecq," *La Nuova Bussola Quotidiana*, 30 January 2019, <http://www.lanuovabq.it/it/pornografia-e-nichilismo-sgonfiano-il-fenomeno-houellebecq> (accessed: 15.04.2019).

The word “nihilism” is used in the title of a 2018 book by the Italian philosopher and sociologist Umberto Galimberti, entitled *A Word to the Youth: Dialogue with the Generation of Active Nihilism*.³ Galimberti is one of the best-known contemporary intellectuals in the country on the Tiber, often voicing his opinions in the public debate. His works include a number of very interesting analyses of the thought of Frederic Nietzsche and Martin Heidegger. Galimberti uses philosophical categories to perform in-depth analyses of various phenomena in the moral, social, cultural, and political life. One of his many areas of study are metamorphoses occurring in the contemporary young generation of the Italian society⁴.

Galimberti claims that nihilism is the most serious pedagogical challenge in today’s Western world, dominated by the phenomenon of modern engineering and new technologies. The prevalence of the scientific and technical paradigm leads to a questioning of traditional values. The main victims of these radical changes are young people who, instead of living their lives in the subjective way, tend to observe life as from a distance, without any certainty or motivation. The contemporary technological revolution shifts young people more and more into the virtual world, which for many is more real than the actual world around them.

One of these negative moods encountered in young people is apathy, which may have many causes. One of them is a deliberate relinquishment of feelings and emotional life which may be perceived as an obstacle to achieving one’s desired goals in education,

3 Cf. U. Galimberti, *La parola ai giovani. Dialogo con la generazione del nichilismo attivo*, Milano 2018.

4 Cf. U. Galimberti, *L’ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*, Milano 2008.

sports, or professional career. Galimberti points out that children and youth affected by apathy become dangerous to themselves and to those around them, as they lose the fundamental moral sense – they are unable to discern good from evil. The Italian philosopher notices certain positive changes which have taken place in the society over the past several years. In his opinion, we are witnessing today a shift in some young people from the sense of resignation, typical of the passive nihilism which prevailed only a dozen years ago, to a creative approach to building one's own future on the foundations of active nihilism. In order to overcome the nihilist apathy and resignation, it is necessary for parents and teachers to employ adequate educational methods to promote engagement in one's own life, and emphasize the humanist face of modern science and technology.

The category of nihilism appears today not only in philosophical, literary, sociological, or pedagogical analyses, but is sometimes also used in diagnoses concerning religion. In April 2018, the American opinion-leading magazine *First Things* published an article entitled “Who May Receive Communion?” by the prominent German intellectual, Cardinal Gerhard Ludwig Müller, who served as Prefect of the Vatican's Congregation for the Doctrine of the Faith in the years 2012–2017. In his article, the German Cardinal uses the expression “ecclesiological nihilism.”⁵

5 “Ecumenism must aim at overcoming doctrinal differences in the substance of the matter itself. It cannot limit itself to finding formulas of verbal compromise, which are ultimately unsustainable. By laying the blame for the division of Western Christianity on academic theology, one only promotes indifference in matters of faith. The consequence would then be an ecclesiological nihilism that opens an abyss that would ultimately swallow up the Church”. G.L. Müller, “Who May Receive Communion?,” *First Things*, 20 April 2018, <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2018/04/who-may-receive-communion> (accessed: 15.04.2019).

How should this type of nihilism in religious and ecclesiastical matters be understood? Cardinal Müller asserts that ecclesiological nihilism may be a consequence of erroneously conceived ecumenism, which does not strive to truly overcome doctrinal differences, but limits itself to merely looking for a compromise on a purely verbal level.

The former Prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith may be referring in his article to the theological views of the prominent Swiss Protestant intellectual Karl Barth who claimed that ecclesiological nihilism means perceiving the Church and Christianity without any reference to transcendence, limiting the interpretation of faith and morality solely to the purely horizontal dimension, removing the solid metaphysical foundations from the Christian religion, and restricting it to the one-dimensional space of the *hic et nunc*.

Gerhard Müller talks about the threat of ecclesiological nihilism in the context of the revolutionary changes recently introduced in the Catholic Church in Germany in relation to the so-called intercommunion, i.e. the admission to Holy Communion in Catholic churches of those Protestants who are married to a Catholic spouse. The debate which has swept Germany is of enormous importance to Catholics around the globe, since it concerns the foundations of the Catholic religion. In Germany, public opinions about intercommunion are voiced by philosophers, intellectuals, politicians, clergymen, and journalists. In the country on the Rhine this is also a serious social problem, since as many as 40% of marriages contracted in the country's two main churches, the Catholic Church (*Katholische Kirche*) and the Protestant Church (*Evangelische Kirche*), are mixed ones.

It should be stressed that in such countries as Germany, Austria, or Switzerland, intercommunion between Catholics and Protestants has been practiced quite frequently for the past

several dozen years. The Catholic bishops of Germany have now decided to formally regulate this matter. The main problem is a change in the religious awareness of German Catholics, and a new understanding of many truths of the faith and morality. The process of revolutionary changes among Catholics in the country on the Rhine begun essentially after the Second Vatican Council. The present consent to intercommunion is a consequence of the profound philosophical and theological revolution which has taken place in the Catholic Church over the past 50 years in many regions around the world. According to the former Prefect of the Vatican Congregation for the Doctrine of the Faith, the introduction of intercommunion without resolving fundamental doctrinal doubts leads to a profound ecclesiological nihilism, which in this case means arbitrary doctrinal decisions taken from a purely horizontal perspective.

Michel Houellebecq, Umberto Galimberti and Gerhard Müller use the term “nihilism” in many different contexts and meanings. What they all have in common is the conviction about the disappearance of a sure foundation of morality and culture, an axiological crisis, a spiritual emptiness, etc. How should the essence of nihilism be understood, then? How does it affect morality and religion today? What does nihilism lead to in individual and social life? What ethical models can be developed in confrontation with nihilism? How can ethical thinking help to overcome the contemporary nihilist condition in the Western world?

For many intellectuals, nihilism is mainly a philosophy of nothingness. According to the advocates of this theory, the search is an end in itself, for there is no hope or chance of achieving the end which is truth. In the nihilist vision of the world, our life is only an opportunity to look for experiences and sensations, in which most prominence is given to that which is transient.

A nihilist attitude to life is the source of today's widespread view that one should not make any lasting commitments, as everything appears to be "unbearably light," changeable, fragile, liquid, volatile, and temporary.

The category of nihilism has come to stay for good in the intellectual life of the Western world at the turn of the 19th century. Nihilism is a broadly conceived cultural phenomenon in which the idea of nothingness plays a central role. For this reason, it may be identified with a certain mindset, or a set of convictions and behaviours dominated by the notion of nothingness. The word "nihilism" has very many referents, of course; no wonder, then, that nihilism is sometimes identified with scepticism or atheism. This is a mistaken view, however, as although their semantic scopes overlap, they do not coincide entirely.

When describing the contemporary condition of man, many intellectuals point to the negative consequences of the nihilist redefinition of values and questioning of all foundations. The Italian philosopher Giovanni Reale lists ten such phenomena, which correspond to their parallel lost values: scientism and the reduction of the human mind only to the technological dimension; dismissing the ideal of truth; extolling action for the sake of action, while forgetting the ideal of contemplation; considering material well-being to be the source of happiness; the spreading of violence; forsaking the sense of beauty; reducing true love to the physical element; reducing man solely to the horizontal dimension, and glorification of individualism; forsaking the sense of the universe and its end; materialism in all of its forms as an effect of forgetting about being⁶.

6 Cf. G. Reale, *Saggezza antica. Terapia per i mali dell'uomo d'oggi*, Milano 1995, p. 27.

The nihilist attitude means that man loses his ability to see and pursue that which is absolute, good, essential, meaningful. One of such qualities is truth. Modern nihilism has reduced the notion of truth to mere scientific accuracy. Due to this reduction, truth no longer defines people's lives in a significant way: it neither describes who man is, nor applies to his actions or attitude to life. Consequently, all thoughts and feelings which substantiate existence disappear, and are replaced by the principle of relativity applied to all that exists. The sense of drama and tragedy of experience is displaced by the category of ordinary adversity or misfortune. The question "Why?" in its ultimate dimension is not given any answer. This is essentially what nihilism is about.

In its beginnings, nihilism, most compellingly described in the novels of Ivan Turgenev or Fyodor Dostoyevsky, meant a current of atheist and revolutionary thought, and the very core of the thought of Frederic Nietzsche, a foretoken of the imminent redefinition of values and breakdown of the foundations of morality and culture. The operation of nihilism may be compared to the consequences of the Copernican Revolution and the heliocentric vision of the world. The Copernican shift and the emergence of nihilism are similar in that they both negate the central position of man in the world, and challenge the traditional order of existence. The greatest prophet of nihilism is undoubtedly Nietzsche – who rightly called himself "the first perfect nihilist of Europe."

According to Nietzsche, nihilism is a situation in which the highest values lose their meaning, in which there is no purpose or answer to the question "Why?" Nietzsche provided the notion of nihilism with a more historically and philosophically complex aspect. It no longer means an ethical, political, or religious attitude – as it did in Turgenev or Dostoyevsky – but becomes

a comprehensive principle in the description and interpretation of our civilization in cultural or philosophical terms.

In our monograph entitled *Ethics and the Problem of Nihilism*, a collaboration of four authors, we have employed various research methods along the analytical and hermeneutic line, which have allowed us to develop new, mutually supplementary solutions. With the use of these methods, we have been able to analyse, confront, and explain philosophical notions and concepts, which has opened the door to answering the question about today's adequate interpretation of the phenomenon of nihilism in the ethical context. Naturally, the authors did not mean to provide a definitive solution to the analysed problems, but rather to show the new challenges faced by various philosophical currents in the contemporary world.

The main goal of this book, containing four chapters, is to present various interpretations of nihilism and emphasize their influence on ethical solutions. In their reflections, the authors refer both to the research tradition of classical philosophy and to interpretative models present in the contemporary thought. The analyses presented in this volume also take into account the current cultural and social transformations which have made an indelible impression on the understanding of the basic categories of Christian thought.

In the first chapter, we analyse the key elements of a nihilist view of the world. What ideas and metaphors shape this vision of reality? What determines the specific nature of the nihilist view of the world? How does this view of reality influence ethics, particularly normative ethics whose task is to look for empirical and rational bases for the moral evaluation of our behaviour? The "view of the world" notion plays an important role in contemporary philosophical discourse. Its presence is revealed first of all

in the language used by representatives of various philosophical currents.

The second chapter of the monograph presents an analysis of the philosophical source of contemporary nihilism. When looking into the most profound causes of a nihilist view of the world, it should be noted that nihilism is generally considered to be a set of philosophical or cultural views which reject the existence of any permanent foundations, negate any causality, explain everything by simple accidentality, reduce the subject to a set of functionalities, and postulate a breakup between value and being. The advocates of nihilism claim that no value judgment may be true. Values simply flow from the depths of human freedom. With such an understanding of the matter, values become subjective – they are selected based on personal preferences.

In the third chapter, we analyse the relationship between ethics and existential nihilism. The notion of nihilism appears in the texts and works of many existentialists. Together with two other notions, the absurdity and tragedy of human existence, it refers to the accidentality and fragility of human life, its lack of any transcendental meaning, and the ontic loneliness of man cast into the world. For existentialists, nihilism thus becomes a thinking of the idea of negation, but also a thinking of the experience of negation. Through literature, the term nihilism has entered everyday vocabulary and become endowed with various meanings, drawing mostly on the emotional or worldview attitude to a particular phenomenon. Conceived this way, nihilism refers to values, attitudes in life and human choices, to crises, falls, decay, as well as to rebellion, radical protest, or revolution.

In the fourth chapter of this monograph, we consider problems related to the acceptance or overcoming of nihilism. One of the thinkers who tried to find a way out of nihilism was the German philosopher Romano Guardini. He claimed that his

vision of nihilism was closely related to Martin Heidegger's analysis of the phenomenon. Guardini rejected the thesis that nihilism is an unavoidable destiny. Consequently, in his works he tried to find a way of overcoming it. However, Guardini's vision is fundamentally different from Heidegger's perspective. For Guardini, nihilism is not dismissal of the existence and fate of the West, but the result of a demand for a radical autonomy of the modern man. In the modern age, the human person is separated from God who is his ontological foundation. Man has made a foundation of himself. In consequence, he now suffers from an inner disintegration. And it is this existential disintegration that shows us what the phenomenon of nihilism really is at its very core.

Our monograph is the finishing piece of a stage in the long-standing academic cooperation between the Philosophical Department of the Jesuit University Ignatianum in Krakow and the Institute of Philosophy of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. The research projects conducted by representatives of these two academic institutions have resulted in the publication of three studies on various philosophical problems⁷.

Another important joint initiative is the establishment of Tadeusz Ślipko SJ Centre for Christian Ethics, officially inaugurated on 13 May 2016. The Centre is organizationally affiliated with the Philosophical Department of the Jesuit University Ignatianum in Krakow. Its main goal is to engage in research and academic activities, obtain grants, and prepare research projects.

7 Cf. P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *O normatywności w etyce* [*On Normativity in Ethics*], Kraków 2015; P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *Inspiracje chrześcijańskie w etyce* [*Christian Inspirations in Ethics*], Kraków 2016; P. Duchliński, A. Kobyliński, R. Moń, E. Podrez, *Etyka a fenomen życia* [*Ethics and the Phenomenon of Life*], Kraków 2017.

The Centre operates in the spirit of its Patron, combining philosophical knowledge and the humanist view of man and the world, cognitive curiosity, and an attitude of dialogue with both tradition and modernity.

One of the Centre's important tasks is to conduct academic studies into the ethical thought of Tadeusz Ślipko (1918–2015), and to promote it in discussion with contemporary models of ethics. Its other research tasks include analysis of contemporary models of Christian ethics, dialogue with contemporary non-Christian concepts of ethics, development of the Christian ethical thought in the context of the dynamically changing challenges and problems of contemporary times, promoting the idea of Christian ethics in various spheres of public life, integration of the circles of Christian ethicists in Poland, and cooperation with centres studying the Christian ethical thought at home and abroad.

In the age of globalization and multiculturalism, there is much need for a philosophical reflection concerning the phenomenon of nihilism and its consequences present on many levels of individual and social life. Rational reflection is often the only possible meeting place for people who hold different worldviews. In this context, an important role may be played by Christian inspirations in ethics and various models of Christian ethics, understood as a philosophical analysis of human actions within the framework of the Christian view of man and the world.

The Christian view of the dignity of the human person, conscience, virtues, or natural law may become a space for productive dialogue with contemporary models of post-metaphysical ethics dominated by the nihilist paradigm, whose influence has become increasingly more manifest in the secularized societies of the Western culture. Basic Christian ethical notions may pave the way to a joint solution of contemporary bioethical problems,

also in cooperation with those who, in various countries, refer to the religious visions of morality rooted in Islam, Buddhism, or Hinduism.

The Italian philosopher Franco Volpi claims that there is an act of courage in nihilism. It may be the beginning of an ethics which in some circles has become known as a “wanderer’s ethics”. Philosophical nomadism is a disenchantment of the strong who have the courage to reject the world of illusion. It is the soul’s ability to reject the eschatological perspective in order to inhabit a world untainted in its innocence by any anticipation of meaning. Volpi stresses that without the finish line or any points of departure or destination, the philosophical wanderer and his ethics may become a point of reference for humankind in the coming age.

Our monograph is an invitation to dialogue between the centuries-long tradition of Christian thought and various models of contemporary ethics, often dominated by the nihilist paradigm. It is also an encouragement to look for adequate interpretations of the phenomenon of nihilism, measuring up to the challenges related to the rapid development of science and technology, and the contemporary biotechnological revolution which already now entails a serious risk of changes to our human nature.

Indeks osób

Améry Jean 185, 186
Arendt Dieter 43, 44
Arystoteles 89, 216, 220
Augustyn, św. 129

Badiou Alain 130–135, 140, 141
Bakalarski Krzysztof 56
Bakunin Michał 118
Baran Bogdan 74, 185
Barth Karl 15, 29
Bauerdick Rolf 228
Bauman Zygmunt 225
Beckett Samuel 147, 183
Benedykt XVI, papież 88, 92
Bergson Henri 126
Bierdiajew Mikołaj 113
Biesaga Tadeusz 77
Biłos Piotr 186
Boulez Pierre 147
Boy-Żeleński Tadeusz 106
Böhme Jakob 126
Bröcker Walter 123, 124

Bronk Andrzej 64
Bronowicz Janusz 216
Buttiglione Rocco 91–92

Cage John 147
Cammilleri Rino 13, 26
Camus Albert 115, 120, 144
Canto-Sperber Monique 107
Caputo Annalisa 200
Cesarone Virgilio 201
Chełstowski Bogdan 192
Chmielewski Adam 56
Chojnacki Marek 91
Comte Auguste 112, 124

Dal Lago Alessandro 206
Darwin Karol 116
Derrida Jacques 225
Domeracki Piotr 190
Dostojewski Fiodor 18, 19, 58, 60, 113,
115, 146, 222, 224
Drozdowicz Zbigniew 89

- Drzewiecki Konrad 100
 Duchliński Piotr 22, 35
 Durkheim Émile 58, 68
 Dühring Eugen 139, 140
- Fazzini Lorenzo 203
 Fénelon François 109, 110, 112, 128
 Ferraris Maurizio 74
 Franciszek, papież 91–93
 Freud Zygmun 58, 65
 Frycz Stefan 100
- Gadacz Tadeusz 40
 Gadamer Hans-Georg 151
 Galileusz (właśc. Galileo Galilei) 110
 Galimberti Umberto 13, 14, 16, 27, 28, 30
 Genet Jean 146
 Gerl-Falkovitz Hanna-Barbara 210, 227
 Gierasimiuk Jerzy 196
 Gierulanka Danuta 180
 Goethe Johann Wolfgang von 183
 Gombrowicz Witold 146
 Grabarczyk Paweł 66
 Gromadzki Stanisław 44
 Gronczewski Andrzej 191
 Grotti Leone 227
 Guardini Romano 21, 34, 35, 195, 208–219, 221–224, 226–228, 233, 234
 Guthier Henry 112
 Guze Joanna 120
 Guzowska Beata 56
- Habakuk, bibl. 109
 Habermas Jürgen 193, 194
 Hegel Fryderyk Wilhelm 194
 Heidegger Martin 13, 21, 27, 35, 74, 101, 102, 125, 126, 132, 145, 146, 151, 153–155, 159, 162, 166, 178, 181, 182, 194–204, 206, 208, 213, 223, 224, 233
 Hercen Aleksander 118
 Hölderlin Fryderyk 200
 Houellebecq Michel 11–13, 16, 25, 26, 30
 Hryniewicz Karol 158
 Hume David 112
 Husserl Edmund 124, 127, 180, 181
- Ingarden Roman 121, 167, 177
 Iwaszkiewicz Jarosław 147, 149, 150, 163, 165, 166, 183, 187, 189, 191
- Jan Chrzyciel, bibl. św. 115
 Jan Paweł II, papież, św. 92
 Januszkiewicz Michał 58, 61, 63, 64, 67, 68
 Jaspers Karl 102, 165
 Jezus Chrystus 104, 222
 Jęczeń Agnieszka 56
 Jonas Hans 137
 Judycki Stanisław 65, 66, 72
- Kant Immanuel 117, 121, 228
 Kartezjusz (właśc. René Descartes) 104, 114
 Kaśkiewicz Kinga 56
 Kelsen Hans 69
 Kepler Johannes 110
 Kierkegaard Søren 149, 224
 Kłoczowski Jan Andrzej 40
 Kłosowicz Sylwia 130, 134, 141
 Kobyliński Andrzej 22, 35, 59, 129, 203, 204, 208, 211

- Kopernik Mikołaj 110
- Kraus Wolfgang 41–43, 45, 46, 49–51, 53–57, 91, 118, 119, 121–123, 125
- Kupczak Jarosław 91
- Landgrebe Ludwig 86, 87, 89, 102, 104–106, 128, 129
- Legeżyńska Anna 187
- Lenin Włodzimierz 121
- Lévinas Emmanuel 131
- Lipski Jan Andrzej 158
- Lovink Geert 233, 234
- Luter Marcin 104
- Mach Ernst 112**
- MacIntyre Alasdair 89
- Makota Janina 177
- Malebranche Nicolas 111
- Mariański Janusz 60
- Marks Karol 58
- Marody Mirosława 47, 48
- Marszałek Robert 196
- Maryniarczyk Andrzej 136
- Matejewska Zofia 158
- Metzinger Thomas 65, 66
- Michalski Krzysztof 151, 153, 154, 159
- Michalski Rafał 56
- Mistrz Eckhart, św. 108, 197
- Montaigne Michel de 106–109
- Moń Ryszard 22, 35, 208
- Mościcki Paweł 130
- Müller Gerhard Ludwig 15, 16, 28–30
- Mysłiwski Wiesław 186
- Newberg Andrew B. 62**
- Nieciowski Jerzy 44
- Nietzsche Fryderyk 13, 18, 19, 27, 32, 39, 58, 64, 72–78, 83, 85, 87–89, 99–105, 115, 123, 125, 126, 130, 131, 139, 140, 145, 146, 152–158, 161, 162, 171, 182, 194–196, 204, 205, 208, 209, 211, 214, 216, 218, 224, 229
- Ostasz Lech 94**
- Papiescy Agnieszka i Robert 163**
- Partyga Ewa 58
- Perego Vittorio 200
- Perse Saint-John 135
- Platon 79, 101, 196, 206, 216, 224
- Podgórski Ryszard 57
- Podrez Ewa 22, 35, 208
- Possenti Vittorio 61, 66, 67, 69, 136–138, 140, 223, 224, 231
- Przybylski Ryszard 165, 166, 189
- Pyrron 106, 113
- Rahner Karl 228**
- Reale Giovanni 17, 18, 31
- Ricoeur Paul 192, 232
- Romaniuk Radosław 163
- Romera Oñate Luis 201
- Rorty Richard 225
- Rovatti Pier Aldo 206
- Rudziński Roman 165
- Rusecki Marian 64
- Saint-Sernin Bernard 107, 108, 111–117, 120, 121, 123, 127, 128**
- Sartre Jean-Paul 114, 115, 144
- Scheler Max 214
- Seifert Joseph 91
- Seneka 148
- Severino Emanuele 225

Sidorek Janusz 124
Simmel Georg 114, 115
Skarga Barbara 163, 179–181
Sokół Lech 58, 61, 63, 64, 67, 68
Sokrates 133, 216, 220
Soniewicka Marta 62
Sowinski Grzegorz 42, 99, 125, 126, 140
Sprokel Nico 200, 201
Stachewicz Krzysztof 200
Staff Leopold 104
Stalin Józef 121
Staniewska Anna 165
Stockhausen Karlheinz 147
Stróżewski Władysław 163, 173–178,
182, 184
Surma-Gawłowska Monika 74, 75, 160
Szostek Andrzej 71
Sztompka Piotr 48
Szydłowska Waleria 144

Ślipko Tadeusz 22, 35, 36

Tarnowski Karol 158, 161, 162, 179, 188
Tatarkiewicz Władysław 67
Tischner Józef 83
Tomasz z Akwinu, św. 201
Turgieniew Iwan 18, 19, 118, 119

Vattimo Gianni 74, 75, 129, 151, 159,
160, 195, 203–207, 225, 226
Volpi Franco 23, 37, 198

Wagner Ryszard 194
Weber Max 58, 61, 62
Weier Winfried 99–101
Weil Simone, św. 116
Weischedel Wilhelm 71, 81, 82, 85
Werner Mateusz 58, 61, 63, 64, 67, 68
Węgrzecki Adam 146, 152, 163,
167–174, 176, 177, 182, 184, 188
Wielecki Karol 158
Wodziński Cezary 101
Wolicki Marian 218

Zawadzki Andrzej 74, 75
Ziemiński Ireneusz 59, 70, 78

Indeks rzeczowy

- Absolut 76, 89, 129, 220, 227
absurd 21, 34, 49, 109, 120, 144, 209,
212, 232
aksjologia 12, 17, 46–48, 61, 84, 87–90,
146, 151, 153, 162–164, 167–177,
179, 181, 182, 184, 186–188
antropologia 109, 145, 146, 151, 158,
159, 161, 228
antyhumanizm 66
antyrealizm 137, 223, 224, 231
autonomia 21, 65, 66, 172, 213, 217,
227, 228, 233
- Bóg** 5, 21, 46, 53, 58–61, 70–72, 78, 84,
85, 88, 89, 102–104, 107–112, 114,
118, 120, 121, 124, 129, 133, 134,
137, 152, 161, 188, 197, 201, 204,
212–215, 219–223, 233
bunt 21, 120, 143, 144, 148, 150, 151,
155, 166, 186, 191, 232
bycie 64, 101, 113, 133, 134, 137, 153,
160, 179, 180, 195–201, 207, 223
bycie-ku-śmierci 132, 166
bycie-w-świecie 64
chrześcijaństwo 5, 15, 58, 59, 70, 72,
73, 104, 108, 113, 123, 196, 204,
206, 224
egzystencja 12, 13, 18, 41, 102, 144,
151, 161–167, 173, 184, 189,
190, 192, 199, 206, 212, 215, 221,
232–234
epoka
– e. nowożytna 21, 106, 123, 197,
201, 202, 208, 211–213, 215, 217,
218, 221, 233
– e. ponowoczesna 211, 219, 225
etyka
– e. chrześcijańska 22, 23, 41, 59,
70, 72–74, 77–80, 92, 95, 96, 230,
235
– e. interpretacji 41, 73–75, 205,
225, 226

- e. klasyczna 62, 71–80, 84, 93
 - e. miłosierdzia 203–207
 - e. normatywna 20, 22, 35, 39, 40, 80–85, 87, 92, 93, 95, 230
 - e. współczesna 24, 78, 132
- filozofia**
- f. analityczna 65
 - f. „bezpodmiotowego” 66, 138
 - f. dekonstrukcjonistyczna 225
 - f. idealistyczna 72
 - f. klasyczna 20, 223
 - f. „myśli słabej” 205
 - f. nicości 17
 - f. oświecenia 118
 - f. podmiotu 146
 - f. prawa 230
 - f. samotności 190
 - f. umysłu 65
- filozoficzny nomadyzm 23
- fundamentalizm 63, 88
- godność człowieka** 23, 54, 71, 84, 104, 106, 132, 149, 221, 227, 228, 235, 236
- hermeneutyka** 19, 41, 70, 74, 95, 96, 160, 205
- humanistyka 14, 22, 52, 55, 124, 163, 193, 199
- humanizm 5, 62, 66, 196, 200
- horyzont
- h. samorozumienia człowieka 40, 41, 69, 70, 81, 83–85, 87, 92–95, 230
 - h. współczesnego nihilizmu 58, 65, 67, 68, 79–81, 86, 89, 90, 96, 230
- instytucje
- i. religijne 51, 53, 59, 60, 70
 - i. życia społecznego 48, 50, 54, 57, 68, 83, 89
- interkomunia 15, 16
- kondycja duchowa człowieka** 17, 160, 166, 197, 211
- kryzys
- k. aksjologiczny 12, 17, 47, 48
 - k. etyki 40, 71–81, 136
 - k. humanistyki 124
 - k. instytucji religijnych 59
 - k. metafizyki 158, 194
 - k. moralny 218
 - k. nihilistyczny 50, 159
 - k. prawdy 217, 218, 223
 - k. racjonalności 206
 - k. społeczny 11
 - k. wartości 144
 - k. wiary 114
 - k. wiedzy 114
 - k. wieku średniego 122
- kultura 12, 17–20, 23, 53, 56, 64, 88, 110, 127, 129, 161, 162, 188, 194, 210, 221, 235
- k. konsumpcji 53
 - k. masowa 127
- literatura** 12, 21, 34, 143, 144, 146, 147, 163, 183, 210, 232
- Logos 127, 137, 156, 160, 164, 213, 217–219, 222, 223
- metafizyka, zob. także filozofia bytu**
- 101, 128, 136, 146, 150, 155, 158, 159, 161, 162, 179, 180, 184, 188,

- 193–197, 199, 200, 202–207, 212, 217, 218, 231, 235
- m. Platona 101
 - m. woli mocy Nietzschego 101, 158, 161, 162, 194, 196
- media 131, 205, 234
- metafora 12, 20, 39, 58–61, 63, 65, 68–70, 72, 159, 206, 224, 230
- moralność 12, 15–18, 23, 41, 43, 46, 48, 49, 56, 59–61, 67, 73, 74, 76–78, 84, 85, 87, 90, 93–95, 104, 129, 140, 160, 204, 235
- m. bez religii 104
 - m. chrześcijańska 60, 77, 78
 - m. fasadowa 61
- myśl
- m. mocna 206, 226
 - m. słaba 201–206, 226
- natura
- n. ludzka 24, 37, 64, 67, 69, 79, 83, 121, 138, 141, 162, 164, 201, 221–223
 - świat jako natura 63, 110, 112, 114, 118, 120, 202, 123, 124, 208, 236
- naturalizm 62, 66
- nauka 52, 61, 67, 126, 127, 199, 206, 207
- nazizm 118, 132, 225, 230
- nicość 17, 40, 44, 82, 84, 86, 87, 89, 90, 95, 100, 105, 109, 125–127, 130, 131, 133, 140, 200, 211, 223, 226, 229, 234
- niebyt 49, 137, 155
- nihilizm 5, 7, 8, 12–21, 23, 24, 39–47, 49–59, 61, 63–73, 75–91, 93–97, 99–106, 108–123, 125, 126, 128, 129, 132, 133, 136–141, 143–148, 150–164, 171, 172, 182, 190, 193–198, 203, 205–208, 211–213, 218, 219, 223–227, 229–236
- n. aktywny 14, 49, 76, 86, 105, 111, 145
 - n. bierny 14, 40, 105, 145
 - n. chrześcijański 108–110, 112
 - n. cyfrowy 233–235
 - n. despotyczny 54
 - n. dionizyjski 54, 55
 - n. dogmatyczny 54, 55
 - n. egzystencjalny 20, 143–192, 232
 - n. eklezjologiczny 15, 16
 - n. ekstremalny 145
 - n. etyczny 213, 218, 219, 224
 - n. hedonistyczny 53
 - n. instytucjonalny 51, 52, 69
 - n. klerykałny 50, 51, 53, 59, 70
 - n. konstruktywny 205
 - n. kulturowy 212
 - n. letargiczny 54
 - n. materialistyczny 52, 53
 - n. mieszczański 51
 - n. niepełny 145
 - n. nowożytny 18, 20, 47, 119
 - n. polityczny 111, 139
 - n. praktyczny 66, 108, 138, 232
 - n. prawny 69
 - n. psychiczny 103
 - n. rezygnacyjny 54
 - n. rosyjski 18, 118, 119
 - n. sceptyków 108
 - n. starożytny 111
 - n. technologiczny 137, 231, 232

- n. teoretyczny 137, 218, 231
- n. tragiczny 205
- n. urzędniczy 50
- n. współczesny 40, 41, 44, 46, 47, 49, 50, 55, 61, 63, 65, 68, 70, 72, 80–84, 86–89, 93, 95, 96, 99–101, 106, 110, 111, 114, 115, 117, 119, 194, 207, 230, 231
- norma 40, 49, 67, 69, 72, 74, 76, 79, 82, 90, 94, 95, 113, 139, 140, 153, 154, 200, 201, 204, 214, 218, 225
- normatywność 22, 35, 41, 82, 84, 85, 87, 93, 204, 222
- objawienie chrześcijańskie** 215, 220, 221
- obowiązek** 50, 210
- obraz świata** 20, 39, 46, 168, 171, 230
 - naukowy o. ś. 110
 - nihilistyczny o. ś. 7, 20, 39–97, 230
- osoba** 18, 21, 85, 210
- osobowość** 131
- oświecenie** 89, 118, 196, 209
- paradygmat** 13, 23, 24, 68, 227, 235
- posthumanizm** 62
- postmodernizm** 135, 160, 204, 211, 225
- postprawda** 55
- poznanie** 71, 73–75, 86, 105, 129, 136, 164, 206, 214–218, 223, 226
 - p. etyczne 75
 - p. metafizyczne 129
 - p. naukowe 217
 - p. prawdy (R. Guardini) 214–218
 - p. racjonalne 64, 224
- postęp techniczny** 103, 124
- prawda** 17, 18, 55, 61, 64, 67, 76, 78, 88, 92, 94, 102, 116, 122, 130, 132, 134, 135, 137, 147, 157, 164, 204, 206, 212–222, 226, 231
 - p. boska 114
 - p. bytu 196, 198, 203, 224
 - p. egzystencjalna 150
 - p. jako „wydarzenie” 214
 - p. moralna 93, 204
 - p. obiektywna 64, 75, 102, 116, 122, 130, 132, 134, 135, 137, 156, 159, 204, 205, 212, 213, 214, 217, 222, 223, 224, 225, 226
 - p. wiary 15, 16, 204
- prawo** 42, 69, 110, 139, 140, 223
 - p. łaski 222
 - p. naturalne 23, 69, 139, 219, 221, 222, 235
 - p. rozumu 222
- prawa człowieka** 131, 136
- realizm** 64, 75, 137, 223, 224, 231
- relatywizm** 56, 122, 129, 130, 144, 207, 212, 215, 222, 225, 227
- religia** 14, 17, 49, 60, 67, 68, 72, 102, 104, 115, 118, 123, 129, 137, 158, 161, 179, 207, 223, 225, 227, 230
- rozum** 18, 55, 61, 66, 67, 71, 87, 89, 103–105, 107–114, 118, 121, 127, 134, 138, 140, 213, 222, 224
- samoświadomość** 92, 183, 184, 186, 187, 189, 212, 228
- sceptycyzm** 17, 81, 106, 107, 113, 115, 212
- społeczeństwo** 11–14, 23, 47, 68, 77, 89, 136, 207, 228, 235

starość 48, 64, 147, 150, 151, 163–167,
184, 189–191
sumienie 23, 102, 103, 199, 235
sztuka 52, 64, 67, 143, 144, 146, 147,
158, 160, 209

świadomość 65, 90, 189, 190, 221
– ś. egzystencjalna 163, 183–190
– ś. mityczna 220
– ś. moralna 78
– ś. religijna 16
– ś. społeczna 40

świat 7, 12–14, 16–23, 39–41, 45, 46,
51, 52, 54, 58, 61–65, 70–81, 83,
84, 88, 100–103, 108, 110–113,
118, 120–124, 126, 128, 130, 137,
141, 143, 144, 146–163, 165–174,
176–194, 197–199, 201–204,
206, 209–211, 214–216, 218–222,
229–236

światopogląd 21, 23, 64, 70, 88, 102,
144, 153, 210, 232, 235

technika 13, 14, 24, 27, 111, 123, 124,
136, 140, 197, 198, 201–203, 207,
227, 228, 231

transhumanizm 62

wartości 8, 11–13, 17–21, 40–51, 54,
57, 61, 64, 69–71, 73, 76–79, 82,
84, 87–95, 100, 101, 103, 106, 111,
113, 117, 129, 131, 136, 143, 144,
146–148, 150–182, 184, 186–190,
192, 195, 200, 206, 208, 212,
217–219, 221, 222, 229, 231, 232

wiara 46, 49, 75, 76, 85, 101, 103, 104,
110, 116, 122, 125, 155, 156, 197,
227

wszechświat 18, 110, 121, 124, 178, 199

życie 11–14, 17, 18, 21–23, 35, 43–45,
48, 50, 52, 53, 55–57, 67–69, 77,
84, 87, 88, 94, 104, 109, 123, 124,
126, 132, 133, 135, 144, 147, 148,
150, 153, 154, 156–162, 165–167,
171–173, 175, 176, 180–185, 189,
191, 192, 197, 200, 204, 210–213,
216, 222, 228, 232, 233, 235, 236